

Elisabeth van Thüringen

H. Mulder

Op 19 november 1981 gedenken wij de sterfdag van de vrouw, aan wie het Gasthuis werd opgedragen. Op deze dag is het 750 jaar geleden dat zij op 24-jarige leeftijd te Marburg overleed.

De persoon van Elisabeth wordt door verschillende biografen zó onderscheiden belicht, dat men bij het lezen van haar levensbeschrijving het gevoel krijgt te maken te hebben met een nogal omstreden figuur. Eén ding hebben de schrijvers gemeen: zij zijn allen geboeid door het leven van Elisabeth. Ze schetsen een vrouw uit de hoogste kringen, die afstand doet van aanzien en goederen, zich inzettend voor de hulpbehoevende medemens. Haar korte leven valt in een tijd, waarin West-Europa een ander eigen aspect kreeg.

Na de donkere periode, volgend op de val van het Romeinse rijk, was vanaf de elfde eeuw een duidelijke ontspanning op kerkelijk en politiek terrein en een opbloei van het culturele leven waarneembaar. Elisabeth leefde in de renaissanceperiode van de middeleeuwen en was op het kasteel de Wartburg nauw bij dit alles betrokken.

'Door verdieping van ons inzicht in deze periode,' schreef P. A. Heeres in zijn in 1968 verschenen biografie over de Heilige Elisabeth, 'krijgt men een duidelijker beeld van Elisabeth. Wij kunnen haar bedoelingen in verband met de verzorging en verpleging van zieken beter begrijpen en waarderen.' Vandaar dit artikel. Aan haar leven zou een merkwaardige uitspraak vooraf gaan.

Prinses van Hongarije

'Er zal een ster opgaan in Hongarije, die straalt over Eisenach naar Marburg en vandaar over de gehele wereld. In deze nacht zal een dochter geboren worden van Andreas II, koning van Hongarije, die Elisabeth zal heten. Zij zal de erfprins van Thüringen ten huwelijk geschonken worden en velen verblijden en troosten.'

Aldus voorspelde de meesterzanger Klingsohr de geboorte van Elisabeth. De Hongaar Klingsohr trad op als scheidsrechter in de zogenoemde Wartburgkrieg, het geschil dat was ontstaan bij een wedstrijd tussen dichters en minnezangers. Gezien zijn uitspraak hield Klingsohr zich ook met andere zaken bezig dan alleen met het beslechten van geschillen op cultureel terrein. In een herberg in Eisenach had een ontmoeting plaats tussen hem en de dichters. Opgewonden over de bijzondere voorspelling, hun geschil volkomen vergetend, spoedden de heren zich naar de Wartburg om het 'nieuws' aan de landgraaf Hermann I van Thüringen te vertellen.

Een dergelijk politiek huwelijk was de graaf niet onwelgevallig. Beide partijen zouden hiermee immers gebaat zijn, daar zij dezelfde belangen hadden ten aanzien van de oostgrens van hun rijk: weerstand bieden aan de opdringende barbaren.

In 1207 werd in Bratislava op de dag en het uur zoals werd voorspeld een prinses geboren, die Erzsebét - Elisabeth - werd genoemd. Zodra dit bericht Hermann bereikte, stelde hij een missie samen van edelen en adellijke dames, die naar Bratislava vertrok om uit naam van zijn zoon Lodewijk, erfprins van Thüringen, de hand van Elisabeth te vragen. De missie slaagde. Koning Andreas II en zijn vrouw Gertrud waren tevens bereid Elisabeth direct af te staan, opdat ze, volgens de toenmalige gewoonte, tegelijk met haar bruidegom zou worden opgevoed. Von Varilla, de leider van de missie, beloofde hun Elisabeth altijd bij te staan en te behoeden voor mogelijk kwaad. Overladen met geschenken voor de graaf en de bruidsschat voor de prinses, vertrok het gezelschap naar Eisenach. In dezelfde herberg, waar Klingsohr de miraculeuze voorspelling deed, begroetten Hermann en zijn vrouw Sophie het gezelschap. Ze namen de inmiddels vierjarige Elisabeth mee naar de Wartburg en legden de kleine prinses naast haar elfjarige bruidego in bed. Zó sliepen die twee tezamen en noemden elkaar 'broer en zuster'.

Twee jaar na haar vertrek uit Hongarije kwam het bericht dat Elisabeths moeder was vermoord. Hoe sterk dit bericht Elisabeth heeft aangegrepen wordt nergens beschreven.

Wel is veel over Elisabeth bekend door een zekere Guta, die in haar jeugd samen met Elisabeth is opgevoed en in verband met het onderzoek voor Elisabeths heiligverklaring in 1235 veel heeft verteld. Vooral Elisabeths kinderlijke devotie en haar afkeer van het frivole leven op de Wartburg waren opvallend. Zij was een meisje met een aparte charme, ongekunsteld, met de gaafheid van een kind. Een echte Hongaarse, donker van uiterlijk, met een onstuimig temperament. Een natuurgetrouwe afbeelding van Elisabeth bestaat niet. De vroegste afbeeldingen werden, vanuit de herinnering, kort na haar dood gemaakt (w.s. 1235 op de gouden schrijn).

Al jong deed zij wijze uitspraken en werden 'wonderen' door haar verricht, zoals de genezing van een blinde. Guta vergezelde Elisabeth steeds op haar gangen naar Eisenach, waar zij zieken verzorgde en hielp bij de verpleging van kinderen. Hier zag Elisabeth het verschil tussen de eenvoud van de burger en de weelde thuis. Daar zij haar mening niet onder stoelen en banken stak kwam ze, mede door haar heftig temperament, vaak in conflict met de gravin en de hofhouding. Landgraaf Hermann, die de verantwoording voor Elisabeth had, stierf toen zij 9 jaar was. Zij kwam toen onder de directe leiding van de gravin te staan, waardoor haar positie op de Wartburg moeilijk werd. Lodewijk, toen 16 jaar oud, volgde zijn vader op en had als landgraaf de handen vol aan de regering van grote rijk.

Gravin Sophie en haar dochter Agnes, maar ook de leden van de hofhouding waren zeer verbolgen over het gedrag van Elisabeth. Haar extreme devotie en daaruit voortvloeiende aversie tegen het weelderige leven op de Wartburg waren hun een doorn in het oog. Door het mijden van de jongelui uit eigen kring en toenemende omgang met de eenvoudige meisjes uit Eisenach vond men, dat Elisabeth de waardigheid van toekomstig landgravin miste en niet de geschikte echtgenote voor Lodewijk was. In het openbaar verklaarde de gravin: 'Elisabeth zal naar haar vader in Hongarije teruggezonden worden.' Zover kwam het echter niet, omdat nu Von Varilla, haar beschermheer, in actie kwam.

Lodewijks reactie op een en ander was niet mis te verstaan: 'Als de Inselberg van goud was en deze werd mijn eigendom als ik Elisabeth opgaf, dan zou ik dit nooit doen. Zij is mij meer waard dan alle rijkdommen ter wereld.' Deze uitspraak bezegelde het lot van Elisabeth. Von Varilla kreeg toestemming de uitspraak aan Elisabeth te kennen te geven en daarna openbaar te maken.

Landgravin van Thüringen

In 1220 werd het huwelijk van Elisabeth en Lodewijk met veel luister op de Wartburg gevierd. Landgraaf Lodewijk was standvastig van karakter en zocht steeds het goede voor zijn land. Hij duldde geen godslastering of misplaatste grappen. Zijn lijfspreuk was: 'Godsvrucht, Kuisheid en Rechtvaardigheid'. Doelbewust leefde en handelde hij volgens dit devies. Elisabeth en hij leefden sober en trachtten de hofhouding hierin voor te gaan. Elisabeth en Lodewijk waren elkaar zeer toegewijd. In de korte periode van hun huwelijk kenden ze een groot geluk.

Naast haar gezin, dat drie kinderen telde, ging de belangstelling van Elisabeth uit naar de armen en zieken. Zeer tegen de zin van gravin Sophie en de hofhouding bracht ze hun voedsel en geld. Dat Elisabeth ook de leprozen bezocht maakte het nog erger. Maar Lodewijk keurde Elisabeths optreden goed. Veel van haar handel en wandel werd bekend uit legenden, waarin de beschreven 'wonderen' de diepere zin van haar handelen belichten.

Zo vertelt graaf de Montalembert, Frans politicus en schrijver rond 1839, in zijn levensbeschrijving over Elisabeth:

'Eens ging Elisabeth langs een bergpad naar Eisenach. Sober gekleed in een lange wijde mantel, waaronder zij haar gaven droeg: vlees, eieren, en andere gerechten. Geen "schatten" dus, die zij volgens sommige boze tongen het kasteel uit wilde dragen. Op een kruispunt van wegen ontmoette zij Lodewijk met een jachtstoet. Deze wilde haar vrijwaren van verdenking door de jagers en zei gekscherend: "Kom aan Elisabeth, laat ons nu maar eens zien wat je bij je draagt." Op hetzelfde moment viel de mantel, buiten haar wil om, open. Tegen haar borst geklemd droeg zij witte en rode rozen, de mooiste die Lodewijk ooit zag. Rozen, beeld van onschuld en zuiverheid. Lodewijk zag hierin Gods beschermende hand.' Dit 'Rozenwonder' inspireerde de beeldhouwer Mari Andriessen tot de schepping van het bronzen beeld, dat op initiatief van

geneesheer-directeur Heeres in 1971 vervaardigd werd voor de rozentuin van het huidige Gasthuis.

Een andere legende belicht de intentie van Elisabeths werk voor de leprozen.

In een periode van afwezigheid van Lodewijk nam Elisabeth uit Eisenach de totaal verwaarloosde leprajongens Helias mee naar de Wartburg. Ze verpleegde hem in het echtelijke bed. Haar schoonmoeder, die dit met afgrijzen bezag, vertelde het bij zijn thuiskomst onmiddellijk aan Lodewijk. Volgens de gravin wilde Elisabeth Lodewijk met de ziekte besmetten. Toen Lodewijk naar de slaapkamer ging en de dekens van het bed opsloeg, lag daar 'slechts' een lichtend kruisbeeld. Deze aanblik vervulde hem met grote blijdschap. Hij was er van overtuigd dat Elisabeth leefde en werkte in de Geest van Christus en Gods bescherming genoot.

Lodewijk en Elisabeth kwamen overeen halverwege de berg een ziekenhuis te bouwen voor leprozen. Het huis telde 28 bedden. Elisabeth bezocht het dagelijks, bracht eten en drinken en verzorgde de wonden.

In 1226 werd Thüringen getroffen door een hongersnood. Door het grote aantal zieken werd het huis te klein. Er werden twee nieuwe huizen ingericht. Door een misoogst in hetzelfde jaar moest Elisabeth persoonlijke eigendommen verkopen om de zieken te kunnen blijven verzorgen. Zij drong er bij de minst zieken op aan weer aan het werk te gaan.

In diezelfde tijd woonde in Italië Franciscus van Assisi, die evenals Elisabeth getroffen was door de slechte omstandigheden waaronder de leprozen leefden. Innerlijk gedreven zag hij af van alle rijkdom en vervolgde zijn weg als verpleger en zendeling. Hij verwierf veel aanhang en stichtte de orde der Franciscanen, die zich tot ver in Duitsland uitbreidde. Door deze broeders leerde Elisabeth werken en leer van Franciscus kennen. Als hommage aan hem stichtte Elisabeth in Eisenach een kerk en kloosterziekenhuis. Eén van de Franciscaner broeders, Rodinger, werd door Elisabeth tot biechtvader gekozen. Om onbekende redenen verdween deze echter weer van het toneel toen zij zeventien jaar was. Als zijn opvolger werd door de paus geadviseerd Konrad van Marburg te nemen. Konrad, asceet en wars van weelde, was in het bijzonder belast met de bestrijding van ketterijen. Op verzoek van Lodewijk ging deze fanatieke man het geestesleven van Elisabeth leiden. Na haar gelofte in 1225 in de kerk van St. Catharina leefde zij, welhaast angstvallig, volgens de strengste eisen van het christendom van die tijd. In 1227 ging Lodewijk, als leenman van Keizer Frederik II van Duitsland, mee op de vijfde kruistocht. Elisabeth begeleidde hem enige dagen, totdat Von Varilla er bij haar op aandrang terug te keren. Bij het afscheid toonde Lodewijk haar een ring, versierd met het Lam Gods en zei: 'Diegene, die jou deze ring ooit brengt, zal je vertellen of ik in leven ben of dood. Je kunt hem geloven in alles wat hij zeggen zal.' Lodewijk werd door de keizer als leider van de tocht aangewezen. Nauwelijks had hij zich in Brindisi ingescheept of hij werd ernstig ziek. In de wetenschap dat hij niet zou herstellen, maakte hij zijn testament op. Ridders beloofden hem zijn stoffelijke resten naar Thüringen te brengen en deze in Reinhartsbrunn te begraven. De leider van het gezelschap, waarschijnlijk Von Varilla, kreeg de ring mee.

Vlak voor zijn sterven zag Lodewijk een koppel duiven in zijn kamer opvliegen. Zacht, maar duidelijk, zei hij: 'Met deze engelen moet ik meevliegen naar het eeuwige vaderland.' Enige ogenblikken later overleed hij. Later zou zijn biechtvader Berthold vertellen dat ook hij deze duiven had gezien, die in oostelijke richting vlogen naar het Heilige Land.

Als herinnering aan Lodewijk zijn in 1968 door de beeldhouwer Th. Mulder deze duiven, vliegend in oostelijke richting, op de muur van de personeelsflat van het Elisabeth Gasthuis afgebeeld. Gravin Sophie nam de taak op zich het droeve nieuws aan Elisabeth, die zojuist haar vierde kind had gekregen, te vertellen. Twintig jaar oud was Elisabeth toen zij weduwe werd. En hoewel de gravin zich jarenlang tegen Elisabeth had gekeerd, stond zij haar vanaf dit moment steeds met raad en daad bij.

Heinrich Raspe, de oudste broer van Lodewijk, werd voorlopig zijn opvolger. Hij verjoeg Elisabeth en haar kinderen van de Wartburg en ontnam Elisabeths oudste zoon Hermann zijn titel en erfelijke rechten.

Na een kort verblijf in een herberg vond Elisabeth door bemiddeling van gravin Sophie met haar kameniers Guta en Ysentrude en haar kinderen onderdak in een klooster in Kitzingen, waar een tante van haar abdis was. Het verblijf in het klooster duurde maar kort omdat Egbert, bisschop van Bamberg en oom van Elisabeth, het niet passend vond dat het gezin in het klooster verbleef. De

bisschop had bovendien het plan zijn nicht uit te huwelijken aan Keizer Frederik II die weduwnaar geworden was.

Deze had daartoe het gezin onderdak geboden op zijn kasteel Bottenstein. Elisabeth ging echter niet op dit voorstel in en weigerde te hertrouwen. In de komende periode ging zij enige malen in retraite, om uiteindelijk weer op het kasteel terug te keren.

Een boodschapper van de bisschop meldde dat de stoffelijke resten van haar man op weg waren naar Bamberg. De ridders die deze taak op zich hadden genomen stonden onder aanvoering van een zoon van Von Varilla. De definitieve begrafenis van Lodewijk, die gravin Sophie en haar zonen en vele eenvoudige lieden bijwoonden, vond plaats in Reinhartsbrunn. Hier bleek hoe geliefd Lodewijk was. Zijn dood had grote ontroering onder de bevolking veroorzaakt. Nadat Elisabeth de kruisridders haar belevingen en de versterking van de Wartburg had verteld, besloten ze gezamenlijk met prins Egbert Elisabeth in haar rechten te herstellen.

Aldus geschiedde. Elisabeth keerde met haar kinderen op de Wartburg terug en werd in haar rechten hersteld. Ook die van haar kinderen werden verzekerd. Haar oudste zoon bleef de wettige erfgenaam en Heinrich werd regent totdat Herrmann meerderjarig zou zijn.

Daar Elisabeth als weduwe geen directe plichten had, onttrok zij zich aan het hofleven, waardoor opnieuw een verbitterde houding van de edelen ontstond. Zij bleef nog een jaar op de Wartburg om daarna in Marburg aan de Lahn, met haar trouwe dienaressen, een eigen woning te betrekken. Hier wilde zij zich geheel aan God wijden. Haar kinderen waren haar door Konrad afgenomen en werden elders opgevoed. Later werd haar ook het periodiek bezoek aan hen ontzegd.

Retraite om zich in meditatie aan God te wijden scheen niet voor Elisabeth te zijn weggelegd.

Altijd ontmoette zij zieken en armen op haar weg.

Mede door de kruistochten breidde de lepra zich snel uit over Europa en kreeg een pandemisch karakter. Kort nadat Elisabeth zich in Marburg had teruggetrokken, stichtte zij een hospitaal ter nagedachtenis aan Franciscus, die in 1226 was overleden. Behalve gebrekkigen en 'kreupelen' kon zij rondzwervende leprozen opnemen.

Elisabeth en haar helpsters hebben met hun dagelijkse verzorging en geestelijke steun en een systematische en zorgvuldige aanpak geprobeerd uitbreiding van de ziekte te voorkomen en het lot van de lijders te verbeteren. Waarschijnlijk waren zij zelf immuun voor de ziekte. In latere tijd is bovendien gebleken dat de ziekte niet zo besmettelijk was als men toen dacht.

Door deze activiteiten kwam Elisabeth in steeds groter conflict met haar biechtvader Konrad. Hij legde haar daarvoor zware lichamelijke en geestelijke straffen op. Men zegt dat Konrad reeds een toekomstige heilige in haar zag en haar wilde doen afzien van wereldlijke bezigheden. Naar mijn gevoelen is zijn handelswijze verbijsterend en niet uit enige ideologie verklaarbaar. In hun biografie noemen schrijvers als zr. Vernède, Heeres en Walter Nigg, Konrad 'een man met een lelijk karakter', een gevreesd inquisiteur en een innerlijk scheef gegroeid mens. . . '.

Elisabeth voelde zich zeer aangetrokken tot de leer en levenswijze van Franciscus en leefde daar dan ook naar in de laatste jaren van haar leven. Zij hoopte, als Franciscus, ongevoelig te kunnen zijn voor beledigingen en bedrog. Om de armen te kunnen ondersteunen gaf zij geleidelijk al haar goederen weg. Volgens de leer van de 'absolute armoede' kleepte zij zich in versleten kleren. Het liefst hulde zij zich in de wijde mantel van Franciscus, die zij als blijk van zijn waardering voor haar werk van hem had ontvangen.

Op den duur bleef de reactie op de zware arbeid, de lijfstraffen, het sobere eten en de geestelijke kwellingen niet uit. Uitgeput moest zij steeds vaker het bed houden. Zij raakte ernstig overspannen.

Ongerust door berichten over Elisabeth stuurde koning Andreas II zijn ambassadeur, graaf Banfi, naar Thüringen. Deze begaf zich eerst naar Landgraaf Heinrich, die hem meedeelde 'dat iedereen wist dat Elisabeth waanzinnig was'.

De ambassadeur won daarna inlichtingen in te Marburg.

Hier waren de informatieën zó gunstig dat hij gerustgesteld naar Hongarije terugreisde. Rudolf von Varilla, eveneens door de berichten gealarmeerd, had bij zijn onderzoek dezelfde ervaring. Of de beide heren Elisabeth persoonlijk ontmoetten wordt niet vermeld.

Elisabeth zou de meeste 'wonderen' te Marburg hebben verricht. Heeres schreef aan het einde van zijn boek hoe doven weer gingen horen, blinden zien, kreupelen wandelen en geestelijk gestoorden zich bevrijd voelden. Elisabeth zou zich altijd afhankelijk hebben geweten van Gods hulp en nabijheid.

In het najaar van 1231 droomde zij dat haar einde nabij was. Haar biechtvader Konrad, die juist in die dagen ernstig ziek was, riep haar tot zich, daar hij zich afvroeg wat er met haar zou gebeuren als hij zou sterven. Elisabeths antwoord moet hem met verbazing hebben vervuld: 'Konrad, deze vraag heeft geen zin, daar ik eerder heengaan zal.' Vier dagen later werd zij ernstig ziek. Zij wilde nog maar een enkele vertrouweling ontvangen.

Het maken van een testament vond zij niet nodig, daar haar bezittingen voor de armen bestemd waren. De mantel van Franciscus schonk zij aan één van haar getrouwen. In de nacht van 19 november 1231 overleed Elisabeth, nadat Konrad haar de laatste sacramenten had toegediend. Onder grote belangstelling werd, volgens haar wens, haar lichaam overgebracht naar de kapel waar zij dagelijks placht te bidden. Het verhaal gaat dat tijdens de dodenmis op de avond voor de uitvaart een zwerm vogels kwam aanvliegen en een zó groot vogelkoor vormden als men nooit eerder gezien of gehoord had. Haar kist werd onder een steen geplaatst. Daar omheen zou later de Elisabeth Kirche gebouwd zijn. Haar lichaam zou toen zijn overgebracht in een gouden schrijn. In 1235 werd Elisabeth door Paus Gregorius IX heilig verklaard. Konrad van Marburg, maar ook Guta, Ysentrude en vele anderen, zouden in hun getuigenissen hiertoe hebben bijgedragen.

Met dit verhaal is een poging gedaan om, net als Heeres met zijn publicatie over Elisabeth beoogde, het verband te leggen tussen het ziekenhuis en degene naar wie het genoemd is. 'Elisabeth werd als één die diende'. Zij wist dat verzorging van armen en zieken altijd noodzakelijk is. Hierdoor gedreven gaf zij vorm aan haar eigen leven, maakte zij ernst met het door haar gekozen werk en had zij oog voor de mensen om haar heen.

Bronvermeldingen

Elisabeth van Thüringen, P. A. Heeres; *Elisabeth van Thüringen, dienaars der armen*, Walter Nigg, in een bewerking van dr. L. A. M. Goossens O.F.M.; *Geschiedenis der ziekenverpleging*, zr. C. H. Vernède; *Geschiedenis der geneeskunde*, prof. G. A. Lindeboom; *Geschiedenis der middeleeuwen*, Elsevier; *Het Rozenwonder*, Le Comte de Montalembert.